

Katariina Parhi ja Hannu Lauerma

Syyntakeisuutta vähentävästä häiriöstä tuomion koventamisperusteeksi

Psykopatiakäsitteen muuttunut rooli oikeuspsykiatriassa

Psykopatialla tarkoitettiin 1900-luvun alussa normaaliuden ja mielisairauden välisiä ”rajatiloja”, jotka lähinnä vastaavat nykyisiä persoonallisuushäiriöitä. Osa psykopaateista katsottiin yhteiskunnan vastaisiksi, jopa yhteiskunnalle vaarallisiksi. Mielentilatutkimuksissa merkittävän osuuden psykopaateista katsottiin olevan täyttä ymmärrystä vailla eli alentuneesti syyntakeisia, mikä useimmiten vaikutti tuomioistuimien päätökseen alentuneesta syyntakeisuudesta ja lyhensi rangaistusta. Alentunut syyntakeisuus otettiin rikoslakiin 1800-luvun lopulla, mutta tuolloin lähtökohtana ollut vapaan tahdon filosofia alkoi sekoittua yhteiskunnalle vaarallisuuden ideologiaan: yhteiskuntaa tuli suojella vaarallisilta yksilöiltä. Yhteiskuntaa turvaamaan säädettiin pakkolaitokseen eristämiseen liittyviä lakeja 1930- ja 1950-luvuilla. Psykopatia poistettiin diagnoosina käytöstä vuonna 1969, minkä jälkeen on puhuttu luonnevicioista ja sittemmin persoonallisuushäiriöistä. Nykyään persoonallisuushäiriöt saattavat vaikuttaa tuomiota lyhentävästi vain, jos ne ovat lähellä psykoottista häiriötä, ja nyky menetelmin arvioitu psykoopaattisuus saattaa olla jopa tuomiota pidentävä tekijä.

Psykopatian historia suomalaisessa psykiatriassa ulottuu 1900-luvun alkuun, jolloin suomalaislääkärit hakivat oppia muista Euroopan maista, erityisesti Saksasta. Tuohon aikaan psykopatia oli tuore diagnoosi, jonka käyttö ei ollut Saksassakaan vakiintunutta. Sillä viitattiin terveyden ja sairauden väliseen ”rajatilaan”, jonka katsottiin juontuvan keskushermoston degeneraatiosta eli rappeutumisesta. Alusta saakka psykopatia liitettiin vahvasti rikollisuuteen, ja se esiintyi Suomesakin terminä ensimmäistä kertaa mielentilatutkimusten yhteydessä, joskin se levisi laajalti muita kuin rikollisia koskevaan mielisairaalakäyttöön myöhemmin vuosikymmeninä.

Menneisyyden psykopatia voidaan ymmärtää tai olla ymmärtämättä nykypäivän psykopatiaksi. Terminä psykopatiasta luovuttiin, kun vuonna 1969 siirryttiin ICD-8:aan. Tuolloin ryhdyttiin puhumaan ensin luonnevicioista ja myöhemmin persoonallisuushäiriöistä. Psykopatian historia on monella tapaa ymmärrettävissä persoonallisuushäiriöiden historiaksi.

Psykopatian merkityssisältö oli nykyistä huomattavasti laajempi, mutta jo aikoinaan siihen sisältyi antisocialis-muoto, joka vastasi melko tarkalleen nykyisen epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön diagnoosin sisältöä (1). Löyhemmässä käsitteellisessä mielessä historiaan kuuluu myös nykypsykopatia. Psykopatian historian ja yleisemmin terminologian kannalta on keskeistä ymmärtää Suomessa noudatetun vanhemman eli germaanisen ja uudemman, PCL-arviossa (psykopatiapiirrelista) kartoitetun anglosaksisen psykopatian erot ja yhtäläisyydet (2). Niiden tarkastelu parantaa myös menneisyyden ja nykyisten syyntakeisuusarviointien vertailumahdollisuuksia.

Mielentilatutkimuksissa psykopatian historia liittyy olennaisesti alentuneeseen syyntakeisuuteen, joka huomioitiin Suomen Suuriruhtinaanmaan rikoslaisissa vuonna 1889. Lain kolmannen luvun neljännessä pykälässä todettiin, että täyttä ymmärrystä vailla olevia tulisi rangaista enintään kolmella neljännessä kovimmasta rangaistuksesta (3). Vaikka psyko-

TIETOLAATIKKO. Psykopatian nykymääritelmä.

Psykopatialla tarkoitetaan nykyään häiriötä, johon liitetään muun muassa empatiakyvyttömyys, manipulatiivisuus, pinnallinen viehätyivoima, syllisyyden-tunnon puute sekä tunnekylmyys.

Psykopatia todetaan PCL-R-asteikolla. Sillä todetut suuret psykopatiapisteeet ennustavat epäsosiaalista käytöstä. Useat psykopaatit täyttävät ICD-10-tautiluokituksessa mukana olevan epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön kriteerit, mutta sama ei päde toisinpäin.

Naisten psykopatia nähdään erilaisena kuin miesten, ja siihen katsotaan kuuluvan vaikeammin arvioitavissa olevia manipulatiivisia piirteitä miehille useammin ominaisen avoimen antisosiaalisen käytöksen sijasta.

Ennen vuotta 1969 psykopatia käsitti myös nykypsykopatian kaltaisia tapauksia, joita kuvattiin usein antisosiaalisiksi, tunteettomiksi ja impulsiivisiksi.

patiaa ei lakia säädettyä vielä tunnettu, se tuli olemaan varsin keskeinen peruste alentuneelle syyntakeisuudelle.

Psykopatian muutos syyntakeisuutta vähentävästä häiriöstä tuomion koventamisperusteeksi on ollut monivaiheinen. Lähtökohdat olivat vapaan tahdon filosofiassa, ja psykopaatit tulkittiin usein täyttä ymmärrystä vailla oleviksi. Alentuneesti syyntakeisia psykopaatteja pyrittiin kuitenkin määrin lisääntyessä kontrolloimaan useamman lakimuutoksen avulla. Laki vaarallisista rikoksenuusijoista sekä myöhempi Laki vaarallisten rikoksenuusijain eristämistä mahdollistivat vaarallisiksi rikoksenuusijoiksi eli hyvin usein psykopaateiksi katsottujen eristämisen pakkolaitokseen (4,5). Eristämisestä päätti Vankilaoikeus (1932–2006), jonka jäsenistä yksi oli mielisairaanhoidon perehtynyt lääkäri. Mahdollisesti koko elämän kestänyt ”pytty” eli pakkolaitosrangaistus muuttui viime vuosikymmenellä niin sanotuksi koko tuomion suorittamiseksi. Tällöin tuomio suoritetaan vailla mahdollisuutta ehdonlaiseen vapauttamiseen ennen kuin tuomiosta on kulunut viisi kuudesosaa. Koko tuomiotaan suorittavien vankien joukko on vieläpä niin valikoitunut, että lähes kaikki arvioidaan vaarallisiksi, kun tuomiosta on jäljellä yksi kuudesosa. Tuomio suoritetaan loppuun asti vankilassa.

Vuodesta 2011 alkaen elinkautisvankien vapauttamisprosessiin on uutena kuulunut la-

kisäiteinen väkivaltariskin oikeuspsykiatrinen arvioiminen, joka osaltaan vaikuttanee siihen, missä vaiheessa Helsingin hovioikeus päästää elinkautisvankien ehdonlaiseen vapauteen. Tutkimusjaksolla samoin kuin koko tuomion suorittamiseen mahdollisesti johtavassa mielentilatutkimuksen yhteydessä tehtävässä vaarallisuusarviossa käytetään yhtenä arviointimenetelmänä psykopatiapiirrelistää, jossa psykopaattiset piirteet pisteytetään asteikolla, joka ulottuu nolasta neljäänkymmeneen. Täten anglosaksisesti määritelty väkivaltariskiä ennustava psykopatia saattaa osaltaan olla tuomiota pidentävä tekijä.

Alussa oli vapaa tahto

Rikoslakikomitean ehdotuksessa vuodelta 1875 viitattiin vapaaseen tahdon käyttäytymiseen ja syihin, jotka siihen vaikuttivat (6). Vapaa tahto ei ollut pelkästään filosofista debattia vaan osa laajempaa eurooppalaista keskustelua, ja lääketieteessä se nivoutui tilastotietojen tuomaan deterministiseen vastakkainasetteluun (7). Juridisesta keskustelusta vapaa tahto siirtyi psykiatrian puolelle. Mielentilatutkimuksissa oli olennaista selvittää, mitkä tekijät olivat rikoshetkellä vaikuttaneet tutkittavan harkitsemiskykyyn. ”Rajatiloja” ei ollut aiemmin tuomioita langettaessa juuri pohdittu, mutta niihin alettiin tietoisuuden levitessä kiinnittää perusteellista huomiota. Siinä missä vuonna 1900 mielentilatutkimuksia tehtiin neljä, suoritettiin niitä vuonna 1919 jo neljäkymmentäkolme. Psykopatia alkoi nousta merkittäväksi diagnoosiksi mielentilatutkimuksissa. Psykiatri Sven Erkkilän tutkimassa aineistossa psykopaattien kokonaismäärä mielentilatutkimuksissa vuosina 1895–1919 lähenteli viidesosaa, vaikka diagnoosia ei otoksen alkuvaiheessa vielä edes tunnettu (8).

Psykopatiadiagnoosin saamiseen liittyivät olennaisesti poikkeamat tunne-, tahto- ja viettielämässä. Poikkeavia tunteita 1900-luvun alkuvuosikymmeninä olivat esimerkiksi mielialan vaihtelut, synkkyys ja kohonnut itsetunto. Tutkittavat, joilla ei ollut elämässään selvää suuntaa ja jotka eivät pysyneet työpaikoissaan ja ajautuivat ongelmiin, arvioitiin heikkotah-

Kuva: Helsingin yliopistomuseo

KUVA 1. Ennen Suomen itsenäistymistä merkittävin osa eli noin puolet mielentilatutkimuksista tehtiin Lapinlahden keskuslaitoksessa. Ensimmäiset tutkittavana olleet psykopaatit diagnosoitiin 1900-luvun alussa.

toisiksi. Huumausaineiden ja alkoholin väärinkäyttö sekä ongelmia aiheuttanut seksuaalisuus kielivät poikkeavasta viettielämästä. Lisäksi yhteiskunnanvastainen käyttäytyminen, oireilu varhaislapsuudessa sekä 1920-luvulle saakka myös fyysiset rappeutumisen merkit tulkittiin psykopatialle ominaisiksi piirteiksi (9).

Valtaosan psykopatiadiagnoosin saaneista tutkittavista katsottiin olleen joko kokonaan tai täyttä ymmärrystä vailla (8). Psykopaatit muodostivat merkittävän osan ”varttihulluista” eli tuomituista, joiden rangaistus oli enintään kolme neljäsosaa enimmäisrangaistuksesta. Koska heidän rappeutunut keskushermostonsa vaikutti päätöksentekokykyyn, ei heitä voinut pitää syyntakeisina. Näkemukseen ei kuitenkaan suhtauduttu kritiikittömästi. Rikosoikeuden ja oikeushistorian professori Allan Serlachius korosti, että yhteiskuntaa pitäisi voida suojella paremmin rikollisuutta vastaan eikä psykopaatien kuuluisi olla alentuneesti syynta-

keisia. Syyntakeisuus oli juridinen ja yhteiskunnallinen kysymys, ei lääketieteellinen, ja olikin Serlachiuksen mukaan oleellista muistaa, että syyntakeisuuspäätöksen teki tuomioistuin mielitautiopin asiantuntemuksen avulla (10). Ristiriitaisuuksia oli jonkin verran, mutta se saattoi koitua myös syytetyn eduksi (8). Suomalaisessa syyntakeisuuskeskustelussa on kautta aikain mielellään vedottu tuomioistuinten itsenäisyyteen päätöksenteossa. Oikeuspsykiatrian ja oikeustieteen välillä ei ole kuitenkaan Suomessa ollut samaan tapaan jyrkkiä ristiriitoja kuin oppialojen esikuvamaassa Saksassa.

Yhteiskunnalle vaaralliset taparikolliset

Levottomissa yhteiskunnallisissa oloissa Suomen itsenäistymisen jälkeen rikollisuus lisääntyi aina 1950-luvulle saakka. Niin vankien kuin psykopateiksi katsottujenkin määrät ja sitä

T a u l u I V. Pitkäniemen sairaalassa vuosina 1930—49 laadittujen psykopaatteja koskevien oikeusmielitautiopillisten lausuntojen lopputulos syyntakeisuutta silmälläpitäen

Diagnoosi	Vuosina	Täydessä ymmärryksessä	Täyttä ymmärrystä vailla	Ymmärrystä vailla	Yhteensä
Constitutio psychopathica	1930—39	8 ¹	35 ²	7 ³	50
	1940—49	5	199 ⁴	10 ⁵	214
Constitutio psychopathica, oligophrenia	1930—39	—	20 ⁶	12	32
	1940—49	—	76 ⁷	18 ⁸	94
Constitutio psychopathica, stupiditas	1930—39	—	5 ¹	1	6
	1940—49	—	22 ⁹	1	23
Yhteensä		13	357	49	419

¹ Näistä 5 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täyttä ymmärrystä vailla. — ² Näistä 1 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täydessä ymmärryksessä. — ³ Näistä 2 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täyttä ymmärrystä vailla. — ⁴ Näistä 16 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täydessä ymmärryksessä, 6 todennäköisesti täydessä ymmärryksessä, 17 todennäköisesti täyttä ymmärrystä vailla, 1 ymmärrystä vailla, 1 todennäköisesti ymmärrystä vailla ja 1 ainakin täyttä ymmärrystä vailla. — ⁵ Näistä 1 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täyttä ymmärrystä vailla ja 1 todennäköisesti ymmärrystä vailla. — ⁶ Näistä 1 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan ymmärrystä vailla. — ⁷ Näistä 1 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan ainakin täyttä ymmärrystä vailla, 1 todennäköisesti täyttä ymmärrystä vailla, 1 todennäköisesti ymmärrystä vailla ja 1 todennäköisesti täydessä ymmärryksessä. — ⁸ Näistä 6 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan täyttä ymmärrystä vailla, 1 todennäköisesti ymmärrystä vailla. — ⁹ Näistä 1 lääkintöhallituksen käsityksen mukaan ymmärrystä vailla.

KUVA 2. Pitkäniemen sairaalassa ylilääkärinä toiminut Ilmari Kalpa tilastoi huolestuneena 1940-luvulla mielen-tilatutkimuksissa todettujen psykopaattien huomasti lisääntyneet määrät. Kuva: Duodecim 5/1950.

kautta ongelmat lisääntyivät. Ajatus vapaasta tahdosta oli korvautunut vakuuttuneisuudella siitä, että henkisissä toiminnoissa vallitsi syy ja seurauksen laki ja että tahdontoiminta määräytyi vaikutinten mukaan (11). Käytännössä yhteiskunnan turvallisuudesta tuli tärkeämpää kuin tutkittavan keskushermoston poikkeavuuden vaikutuksesta hänen psyykkiseen kykyynsä vaikuttaa tekoihinsa. Tutkittavien yhteiskunnan vastaisuuteen ryhdyttiin kiinnittämään saksalaisesikuvien mukaan yhä enemmän huomiota, ja keskeiseksi kysymykseksi nousi, voisiko tutkittava olla vastaisuudessaakin yhteiskuntavaarallinen.

Tultaessa 1930–1950-luvuille oli selvää, että psykiatria oli saavuttanut tuomioistuintien luottamusta ja muodostunut olennaiseksi syyntakeisuuden arvioinnissa. Rikosoikeuden syyntakeisuuden arvioinnissa. Rikosoikeuden professori Brynolf Honkasalo totesi jopa, ettei tuomioistuimilla ole asiantuntemusta syyntakeisuuskysymysten tutkimiseen ja ratkaisemiseen (12). Alentunut syyntakeisuus pysyi, mutta uusi laki säädettiin turvaamaan yhteiskuntaa. Lakiin vaarallisista rikoksenuusijoista ammennettiin inspiraatiota Ruotsista, ja se mahdollisti rikoksenuusijoiden eristämisen, mikäli heidän katsottiin olevan uhka yhteiskunnalle (4). Rikollisuuden medikalisointi korostui, sillä

rikosten toistaminen tulkittiin mielentilatutkimuksissa taparikollisuudeksi ja tutkittavat siten yhteiskunnalle vaarallisiksi. Perusteiksi riittivät humalassa tehdyt pikkurötökset (9). Myöhemmin selvennettiin, että puhuttaessa taparikollisista puhuttiin psykopaateista (13).

1950-luvun alussa mielentilatutkimusten määrät olivat lisääntyneet huomattavasti. Sotaolosuhteet olivat ruokkineet rikollisuutta merkittävästi. Valtaosa tutkituista todettiin psykopaateiksi. Pitkäniemen sairaalan ylilääkäri Ilmari Kalpa herätteli alati lisääntyvään mielentilatutkimuksien kautta ilmenevään ongelmaan: vuosina 1940–1949 psykopatia- ja oligofreniatapaukset olivat lisääntyneet räjähdysmäisesti ja muodostivat 85,3 % kaikista tutkituista tapauksista, kun mielisairautapaukset olivat vähentyneet hoidon seurauksena. Oligofrenia (älyllinen kehitysvammaisuus, jälkeenjääneisyys) oli ennen yleinen diagnoosi. Kaikista 1930–1949 tutkituista psykopaateista 85 %:n katsottiin olevan täyttä ymmärrystä vailla. Kalpa tiivistä valalla olevat katsantokannat ja totesi molemmat ongelmallisiksi. Joko psykopaatit lähetettiin mielisairaalaan, mikä ratkaisuna oli epätydyttävä niin alituisen karkailun kuin psykopaattipotilaiden viimeisenkin vastuuntunnon karisemisen takia. Vaihtoehtoisesti psykopaattien olisi voitu tulkita olleen täydessä ymmärryksessä, mutta Kalvan mukaan tällainen ymmärrys oli liian älylliseksi tulkittu. Yleensä psykopaatti kykeni ymmärtämään rikoksen rangaistavuuden muttei toimimaan tämän ymmärryksen mukaisesti. Kalvan ehdottama ratkaisu oli psykopaattitilaitosten perustaminen (14).

Psykopaattitilaitoksia ei Suomeen, toisin kuin esimerkiksi Tanskaan, koskaan perustettu. Rikoksenuusijoiden tuomitsemista lievennetyn rangaistusasteikon mukaan pyrittiin muuttamaan Lailla vaarallisten rikoksenuusijain eristämistä (5). Se mahdollisti yleiselle tai yksityiselle turvallisuudelle vaarallisten eristämisen pakkolaitokseen, ja siihen oli sisällytetty erikoissäännös täyttä ymmärrystä vailla olevien kohtelusta.

Kyseinen laki oli toinen lainmuutokseen perustuva yritys puuttua psykopatian myötä arvioituun alentuneeseen syyntakeisuuteen. Psykopatia tunnustettiin samalla psykiatrisek-

TAULUKKO. Vaarallisten rikoksenuusijoiden eristämiseen liittyvät lainmuutokset (15).

Laki vaarallisista rikoksenuusijoista 1932

Eristetyn tuli olla vaara yleiselle turvallisuudelle.

Huomattava osuus eristämispäätöksistä perustui omaisuusrikoksiin.

Laki vaarallisten rikoksenuusijain pakkolaitokseen eristämisestä 1953

Eristämisperusteet väljenivät aiemmasta lakimuutoksesta.

Erityishuomio ”epänormaaleihin rikoksenuusijoihin”.

Laki vaarallisten rikoksenuusijain eristämisestä 1971

Suurimpana muutoksena vaarallisten rikosten rajaus sellaisiin, jotka tarkoittivat vaaraa toisen hengelle tai terveydelle.

si poikkeavuudeksi mutta myös merkittäväksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Vuoden 1971 lakiuudistus vähensi rajusti pakkolaitosvankien määrää. Vuosina 1971–1995 pakkolaitokseen määrätystä kaikilla paitsi yhdellä todettiin persoonallisuushäiriö (15).

Alentuneen syyntakeisuuden kritiikkiä

Psykopatia katosi lääketieteellisestä terminologiasta joksikin aikaa uuden kansainvälisen ICD-8-tautiluokituksen käyttöönoton vuoksi ja palasi myöhemmin merkityssisällöltään kapeutuneempana. Halventavasta termistä haluttiin eroon. Esimerkiksi lääkintäeverstiluutnantti Y. K. Suominen oli ottanut jatkosodan aikana kannan, jonka mukaan ”vajaakelpoisen aineksen” eli psykopaattien surmaamisella voitaisiin tehdä kansakunnasta elinkelpoisempi (16). Käytännössä luonnevikaisuudella tarkoitettiin samaa psykopatiaa kuin aiempina vuosikymmeninä. Poikkeaviin persoonallisuuksiin liittyvä diagnostiikka oli toki muuttunut ICD-8:ssa jonkin verran, muttei oleellisesti.

Vuoden 1970 Oikeuslääketiede-oppikirjassa Martti Kaila ja Kalle Achté selittivät luonnevikaisten vähentynyttä syyntakeisuutta aivovammoilla, jotka ovat syntyneet varhaisessa lapsuudessa. Aivovammat selittivät osan tapauksista, ja vaikeilla olosuhteillakin oli oma osansa. Hankinnaisen psykopatian ja poikkeavan rakenteen tai lapsuudenaikaisen kehityksen vuoksi syntyneen psykopatian välillä ei heidän

KUVA 3. Kieltolain (1919–1932) aikaan tyypillinen taparikollinen saattoi olla spritiä eli pirtua nauttinut psykoopaatti, jonka heikko tahdontoiminta vei miehen mennessään. Kuva: Aarne Pietinen / Museovirasto.

KUVA 4. Sukevan keskusvankilan yhteydessä toimi 1950- ja 60-luvuilla pakkolaitos eli "pytty", joka saattoi usein olla psykopaatiksi todetun "vaarallisen rikoksenuusijan" sijoituskohde. Kuva: Pekka Kyytinen / Museovirasto.

mukaansa ollut periaatteellista eroa: häiriintynyttä tunne- ja tahtoelämää tuli käsitellä rikosoikeudellisesti samalla tavalla. Luonnevikaisuuden Kaila ja Achté kuvasivat sielulliseksi poikkeavuudeksi, joka ilmeni useimmiten jo ennen täysi-ikäiseksi tuloa sopeutumattomuutena yhteiskunnan normeihin, lisääntyneenä ärtyisyytenä, tunne-elämän liikaherkkyytenä tai ”päinvastoin normaaliin reaktioiden puutteena eettisten ja moraalisten vaatimusten ollessa kyseessä” (6).

Kaila ja Achté toivoivat, että alentunut syyntakeisuus poistettaisiin kokonaan. Vaikka he arvioivatkin sen olevan keino lieventää yleisesti ankariksi koettuja rangaistuksia, he toivoivat tulevaisuudessa käytettävän parempia menetelytapoja (6). Heidän puheenvuoronsa ei suinkaan ollut ainutlaatuinen, vaan keskustelua käytiin sekä psykiatrian että oikeustieteen piirissä. Sodanjälkeistä oikeuspsykiatriaa leimasi kuitenkin uinuminen. Se ei kehittynyt samaa tahtia kuin monet muut psykiatrian erikoisalut Suomessa, eivätkä oikeuspsykiatriset kysymykset puhuttaneet samaan tapaan kuin muissa Pohjoismaissa.

Vankimielisairaalan ylilääkäri Matti Tuovinen kommentoi 1978 rikosoikeuskomitean välimietintöjä, joissa kyllä tähdennettiin, että rikoslakia oli sovellettu psykopaateihin vastoin alkuperäistä tarkoitusta, muttei suhtauduttu muuten kriittisesti alentuneeseen syyntakeisuuteen ja siihen liittyneeseen debattiin (17). Komitea ehdotti tuomioistuimelle mahdollisuutta päättää alentuneesti syyntakeisten rangaistuksesta oman harkintansa mukaan. Tuovisen mielestä tämänkaltainen toimintamalli edellytti huomattavasti tiukempaa ja monipuolisempaa yhteistyötä oikeuspsykiatrian ja tuomioistuimen välillä (17). Jo vuosikymmeniä aiemmin esitetyt toiveet alentuneen syyntakeisuuden vaikutuksesta enimmäisrangaistukseen toteutuivat vuonna 2004, jonka jälkeen alentunut syyntakeisuus ei ole enää välttämättä vaikuttanut rangaistusasteikon maksimiin.

Kohti tuomioiden koventamista

Suhtautuminen rikollisten parissa hyvin yleiseen yhteiskunnanvastaiseen luonnevikaan

Ydinasiat

- ▶ Psykopatian historia Suomessa voidaan väljästi ajatella persoonallisuushäiriöiden historiaksi, sillä ennen 1970-lukua psykopatian käsitesisältö oli laajempi kuin nykyään.
- ▶ Jo 1900-luvun alussa psykopatiadiagnoosi liitettiin usein rikollisuuteen, vaikka se laajenikin merkittäväksi diagnoosiksi yleisemmässä mielisairaalakäytössä.
- ▶ Merkittävä osa psykopaateista katsottiin 1900-luvun kuluessa tuomioistuimissa alentuneesti syyntakeisiksi.
- ▶ Psykopatiadiagnoosista luovuttiin virallisesti ICD-8:n käyttöön siirtymisen yhteydessä vuonna 1969, minkä jälkeen on puhuttu luonnevicioista ja myöhemmin persoonallisuushäiriöistä.
- ▶ Nykyään persoonallisuushäiriöt lieventävät tuomiota vain harvoin, ja nykymääritelmän mukainen psykopatia saattaa pidentää tuomiota.

muuttui hitaasti ja asteittaisesti. Siinä missä saman antisosiaalisen diagnoosin saaneen tutkitavan saatettiin vielä 1970-luvulla todeta olleen täyttä ymmärrystä vailla, käytännöt alkoivat 1980-luvulla muuttua, ja sama henkilö saatettiin lopulta todeta Lääkintöhallituksessa täydessä ymmärryksessä olevaksi. Painotus lienee liittynyt tutkitavan kykyyn käsittää tekojensa tosiasiallinen luonne ja oikeudenvastaisuus sekä hänen kykyynsä säädellä käyttäytymistään (18).

Vielä 1980-luvulla alentuneesti syyntakeisia todettiin mielentilatutkimuksissa runsaasti. Lausuntoja tehtiin vuosittain noin 250–300. Vuosittainen määrä pieneni alle kahteensataan 1990-luvun jälkipuoliskolla, ja 2010-luvulla se on ollut noin sata. Määrä pieneni kolmanneksen vuonna 2006, kun oikeudenkäymiskaareen tehtiin muutos, jonka mukaan mielentilatutkimus voidaan tehdä vain, jos se on tuomioistuimen perustelluksi katsoma. Syyntakeisuusarvioinnit ovat kiristyneet (19).

Kolmenkymmenen vuoden aikana alentuneesti syyntakeisten osuus mielentilatutkimuksissa on pienentynyt 60 %:sta 12 %:iin, ja absoluuttiset määrät ovat enää kymmenesosa 1980-luvun lukemista (20). Hoitonäkökulman ongelmallisuus nousee yhä esille syyntakeisuuden vähentymisen yhteydessä. Rikoksentehtäjä katsotaan olevan psyykkisiä ongelmia, mutta hänet toimitetaan vankilaan sairaalan sijasta (20).

Sinänsä mikään diagnoosi ei tarkoita alentunutta syyntakeisuutta tai syyntakeettomuutta automaattisesti, mutta paranoidinen, skitsoidi ja psykoosiipiirteinen persoonallisuushäiriö vaikuttavat usein tuomiota lieventävästi. Edelleenkin oikeus tekee päätöksen syyntakeisuudesta mielentilalautsunnon saamisen jälkeen. Persoonallisuushäiriöistä saatu tutkimustieto ei ole tuonut suurta helpotusta niiden parantamiseen. Siinä missä epävakaa persoonallisuushäiriötä kyetään menestyksekkäästikin hoitamaan, ei epäsosiaaliseen persoonallisuushäiriöön voida juuri vaikuttaa muuten kuin hoitamalla mahdollisia oheissairauksia. Sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä esitti vuonna 2006, että rikoksen tehnyt syyntakeettomaksi todettu henkilö voitaisiin määrätä tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon myös tiettyjen mielisairauksia muistuttavien persoonallisuushäiriöiden perusteella. Kyseen tulisivat lähinnä paranoidinen, skitsoidi ja psykoosiipiirteinen häiriö. Näitä häiriöitä sairastavat henkilöt voivat hyötyä lähes samoista hoitomenetelmistä kuin psykoottisetkin potilaat (21). Asia ei kuitenkaan ole edennyt.

Lopuksi

Professori Allan Serlachius totesi vuoden 1909 Suomen rikosoikeuden oppikirjassa (10), että vapaa tahto on yhteiskunnalle välttämätön ilmiö: ”Jos olisimme fatalisteja, sallimanuskotia, työssämme ja toiminnassamme lähtisimme siitä edellytyksestä, että kaikki sekä meidän

omassa että muidenkin elämässä kehittyi luonnon välttämättömyydellä määrättyistä syistä meidän itsemme voimatta siihen mitään, niin rangaistuksen tehtävä olisi toivoton. Koko olemassa olomme perustuu tähän antinomiaan.” Alentunut syyntakeisuus oli lähes koko 1900-luvun ajan kompromissi tälle ristiriidalle – lääkärit tunnustivat psykopatian vaikutuksen yksilön ymmärrykseen, mutta samaan aikaan yhteiskunta pyrki kehittämään uusia keinoja suojautukseen vaarallisilta psykopaateilta. Sittemmin koventuneiden syyntakeisuuskriteerien voidaan katsoa alleviivaavan vapaan tahdon käsitteen välttämättömyyttä.

Tuon käsitteen, oli se sitten illuusio tai ei, välttämättömyys kirkastui diagnosoitujen psykopaattien määrän lisääntyneenä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Erityisesti antisosiaalisiksi psykopaateiksi diagnosoitujen ja heidän taipumuksensa rikolliseen elämäntapaan haluttiin saada tehokkaammin aisoihin, mutta vaarallisuuden käsite on rajattu nykyään vain väkivaltarikoksiin. Nykyisin voimakkaat psykopatiapiirteet saattavat pidentää tuomiota, kun tehdään väkivaltariskiarvioita elinkautisesta tuomiosta vapautumista anoville tai lain määrittelemiä vaarallisuusarvioita väkivaltarikosten uusijoille.

Psykopatiaa ei ole koskaan luettu varsinaisten mielisairauksien joukkoon. Jos psykopatiaan vaikuttavia hoitomuotoja joskus kyetään kehittämään, syntyy painetta kehittää lainsäädäntöä vastaamaan uutta tilannetta. Kysymykseen saattaisi tulla vankeuden kestoa lyhentävä velvoitteinen avohoito, joka kestäisi pidempään kuin sille vaihtoehtoinen vankeus. Seksuaalirikollisilla tällainen mahdollisuus jo on. ■

KATARIINA PARHI, tohtorikoulutettava
Aate- ja oppihistoria, Oulun yliopisto

HANNU LAUERMA, vastaava ylilääkäri
Psykiatrinen vankisairaala, Turun yksikkö

SIDONNAISUUDET
Kirjoittajilla ei ole sidonnaisuuksia

KIRJALLISUUTTA

1. Repo-Tiihonen E, Hallikainen T. Epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö. *Duodecim* 2016;132:130–6.
2. Werlinder H. Psychopathy: a history of the concepts. Analysis of the origin and development of a family of concepts in psychopathology. Väitöskirja. Universitet i Uppsala 1978.
3. Suomen Suuriruhtinaanmaan rikoslaki 19.12.1889. Porvoo: Werner Söderström 1895.
4. Laki vaarallisista rikoksenuusijoista 180/1932 [kumottu säädöksellä 317/1953]. www.finlex.fi.
5. Laki vaarallisten rikoksenuusijain eristämisestä 317/1953. www.finlex.fi.
6. Kaila M, Achté K. Psykiatrinen oikeuslääketiede. Kirjassa: Uotila U, toim. Oikeuslääketiede. Porvoo: WSOY 1961, s. 73.
7. Myllykangas M. Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985. Väitöskirja. Oulun yliopisto 2014.
8. Erkkilä S. Klinisch-statistische Untersuchung über die gerichtspychiatrisch Unter-suchten Verbrecher in Finnland in den Jahren 1895–1919. Helsinki: Mercatorin kirjapaino 1938.
9. Lapinlahden sairaalan mielentilatutkimusten lausunnot 1920–1937. HUS:n hallintoarkisto.
10. Serlachius A. Suomen rikosoikeuden oppikirja I–III. Helsinki: Mercatorin kirjapaino 1909.
11. Erkkilä S. Mielisairaalan oikeudellinen asema Suomen lain mukaan oikeuslääketieteelliseltä kannalta katsottuna. *Duodecim* 1939;55:903–14.
12. Honkasalo B. Suomen rikosoikeus: yleiset opit. Toinen osa. 2. painos. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 34. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino 1967.
13. Ahto A. Dangerous habitual criminals: a psychopathologic and sociologic study of 216 segregated criminals. *Acta Psychiatr Neurol Suppl* 1951;69:1–168.
14. Kalpa I. Psykopaattien syyntakeisuuden arvostelemisesta. *Duodecim* 1950;66:424–31.
15. Paanila J. Vaarallisten rikoksenuusijoiden uusimisriskiin vaikuttavat tekijät Suomessa 1971–1995. Väitöskirja. Kuopion yliopisto 2004.
16. Suominen YK. Sota ja rotuhygienia. Sotiläkäketiet Aikakausi 1945;18:9–35.
17. Tuovinen M. Syyntakeettomuus rikosoikeuskomitean välimietinnössä. *Duodecim* 1978;94:476–9.
18. Huttunen M. Psykiatria ja syyntakeisuus. Helsinki: Psychiatria Fennica 1993.
19. Lappi-Seppälä T, Niemi H. Rangaistus-käytännön yleiskuvaus. Julkaisussa: Rikollisuustilanne 2013. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 266/2014, s. 321–46.
20. Niemi H. Syyntakeisuusarviointien muutokset – syyt ja seuraukset. Haaste 22.3.2013. <http://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste12013/syyntakeisuusarviointienmuutokset-syytjaseuraukset.html>.
21. Rikos- ja mielenterveyslain yhteensovittaminen. Kriminaalipotilaita koskevat säännökset. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2005:20.

SUMMARY

Altered role of the concept of psychopathy in forensic psychiatry

During the early 20th century, psychopathy referred to “borderland states” between normality and mental illness, corresponding to the current personality disorders. In psychiatric assessment, a significant proportion of psychopaths were considered to be not of sound mind, i.e. of diminished responsibility in contemporary language, which in most cases also led to shorter punishments. Psychopathy as diagnosis was abandoned in 1969, after which use has been made of the terms disorders of character and, later on, personality disorders. Nowadays, personality disorders can have a punishment-shortening effect only if they come close to a psychotic disorder. A psychopathy assessed by using current methods may even result in a longer verdict.